

ПРОБЛЕМА ВИХОВАННЯ ОСОБИСТОСТІ У ПЕДАГОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ С.І. МИРОПОЛЬСЬКОГО

У статті на основі аналізу педагогічної спадщини видатного вітчизняного педагога кінця XIX – початку XX ст. С.І. Миропольського узагальнено його погляди на суть, мету, завдання, зміст, форми, методи та умови реалізації виховного процесу в народній школі, що в комплексі склали систему виховного процесу. З'ясовано своєрідність позиції С.І. Миропольського щодо організації виховного процесу, вимог до суб'єктів навчання й виховання.

Ключові слова: С.І. Миропольський, педагог, виховання, виховний процес, система, дитина, школа, батьки, суспільство.

В статье на основе анализа педагогического наследия выдающегося отечественного педагога конца XIX – начала XX ст. С.И. Миропольского обобщены его взгляды на сущность, цель, задачи, содержание, формы, методы, условия реализации воспитательного процесса в народной школе, что в комплексе составили систему воспитательного процесса. Определены особенности позиции С.И. Миропольского относительно организации воспитания, требований к субъектам обучения и воспитания.

Ключевые слова: С.И. Миропольский, педагог, воспитание, воспитательный процесс, система, ребенок, школа, семья, общество.

On the basis of the analysis of pedagogical legacy of a prominent domestic teacher of the end XIX – beginning of XX century S.I. Miropol'skiy, his views of the essence, purpose, goals, contents, forms, methods, terms of realization of educational process at folk school, which in a complex constituted the educational process system, are generalized in the article. The features of S.I. Miropol'skiy's attitude towards organization of education and requirements to the subjects of teaching and education are determined.

Keywords: S.I. Miropol'skiy, teacher, education, educational process, system, child, school, family, society.

Актуальність проблеми. Виховання особистості у всі часи було найважливішою проблемою будь-якої держави. У сучасних умовах вона особливо актуалізується: стрімкий розвиток науки, техніки, бурхливі реформації в соціальній, політичній сферах вимагають від людини високого професіоналізму, сформованості стійких особистісних рис, зокрема морально-вольових якостей (відповідальності, громадянської позиції, самостійності, стійкості і щедрості тощо). У зв'язку з цим важливим є не тільки побудова

авторських моделей виховання, забезпечення реалізації існуючих концепцій виховання, а й звернення до накопиченого в минулому вітчизняного теоретико-практичного виховного досвіду.

У контексті заявленого цінним є узагальнення педагогічних поглядів на виховання С.І. Миропольського – відомого російського вченого, педагога, громадського діяча, що й визначило мету статті.

Виклад основного матеріалу. Особливості власної позиції щодо виховання особистості С.І. Миропольський (1842-1907 рр.) розкрив у численних працях, зокрема «Чим повинна бути наша народна школа» (1876 р.), «Теорія і практика виховання» (1871 р.), «У чому наше завдання» (1872 р.), «Народна школа за ідеями Коменського» (1873 р.), «Школа і держава» (1876 р.). Педагог, з одного боку, відзначав вирішальний вплив соціальних, економічних, політичних факторів на процес виховання, з іншого – підкреслював, що від виховання залежить майбутнє не тільки дитини, а й добробут суспільства, Вітчизни, сім'ї. Глибоко проаналізувавши історичний досвід виховання, С.І. Миропольський, як і К.Д. Ушинський стверджував, що виховання передбачає необхідність чіткого і якісного усвідомлення його мети і завдань, змісту і засобів.

Вивчення педагогічної спадщини педагога дозволяє прослідкувати динаміку його поглядів на мету і завдання виховання. Так, уперше в роботі «У чому наше завдання?» (1872 р.) С.І. Миропольський сформулював триєдину мету виховання особистості в народній школі: діяти розвивально на всю натуру дитини; дати їй ясні і чіткі поняття і знання, що складають необхідну умову для розумового розвитку людини; збудити в ній прагнення до самоосвіти, а також сприяти формуванню «істинно людського характеру». Пізніше, в праці «Дидактичні нариси» (1890 р.) кінцеву мету виховання педагог вбачав у підготовці дитини до життя, в формуванні особистості рішучої, енергійної, з твердим характером.

На реалізацію визначеної мети, на переконання С.І. Миропольського, вказують такі уміння й навички: свідомо, розумно, обдуманно мислити і розмовляти; вірно і доброзичливо спілкуватися з оточуючими людьми; з

любов'ю і повагою ставитися до праці; розумно організувати власну діяльність і дотримуватися дисципліни.

Серед завдань виховного процесу С.І. Миропольський виділяв: розвиток «живої особистості», формування моральних «людських» якостей; виховання діяльних, розсудливих учасників загального трудового життя; виховання доброго і постійного настрою в дитині, яке знаходить вияв у володінні собою, силі волі, що діє за принципами християнської моралі; запобігання «нездорових» явищ у домашньому вихованні, попередження можливих помилок у вихованні тощо.

Вивчення педагогічної спадщині С.І. Миропольського дозволяє констатувати: педагог справедливо вважав, що ефективність виховного процесу залежить від дотримання вчителями певних вимог. Так, погоджуючись з Я.А. Коменським, Г.С. Сковородою і К.Д. Ушинським, С.І. Миропольський зазначав, що правильне виховання повинно будуватися на принципах природо-відповідності, гуманності, народності, урахування індивідуальних особливостей, а також «живого зв'язку сім'ї та школи». Цінним є те, що педагог не тільки їх називав, а й схарактеризував кожний з них. Наприклад, у контексті принципу урахування індивідуальних особливостей дитини, педагог звернув увагу вчителів на обов'язковість знань останніми темпераменту дитини, визначив характерні ознаки і форми його прояву в спілкуванні, почуттях, поведінці, навчальній діяльності, а також вказав на використання конкретних педагогічних методів і прийомів під час управління тим чи іншим темпераментом.

Зазначимо, що проблема темпераменту була одна з актуальних для тогочасної шкільної педагогіки. Так, П.Ф. Лесгафт у 1893 р. у праці «Шкільні типи», як і С.І. Миропольський, надавав особливого значення знаннями учителів і батьків про індивідуальні особливості дітей і радив їм спостерігати, виявляти здібності та інтереси дітей.

С.І. Миропольський зазначав, що змістом виховання має бути релігійно-моральне, а також розумове, трудове, естетичне й фізичне виховання. Своєрідною, на наш погляд, була точка зору педагога на релігійно-моральне

виховання, метою якого він уважав виховання «істинних громадян для держави». Основними «джерелами» релігійно-морального виховання називав релігію, сім'ю, школу, вчителя, приклад оточуючих. Саме релігійно-моральне виховання, згідно з поглядами С.І. Миропольського, закладає фундамент для формування таких важливих якостей, як «доброчесність», «розумність», «стриманість», «сила волі», «справедливість», «правдивість», «скромність», «помірність». Наприклад, розглядаючи «розумність» як вміння людини свідомо ставитися до діяльності і вірно обирати шляхи для її здійснення, С.І. Миропольський підкреслював, що розвиток розуму без моральних основ може привести до бід, негараздів, породити «деморалізацію звичаїв і вдачі» [1, с. 85]. Справедливість же дозволить дитині засвоїти елементарні моральні норми поведінки: нікого не ображати, запобігати омані, ставитися один до одного з любов'ю і повагою. Справедливість, зазначав С.І. Миропольський, – вища основа не тільки шкільних стосунків між дітьми, але й життєвих відносин між членами суспільства.

Особливу увагу педагог надавав вихованню «почуття морального обов'язку», яке неможливе без розуміння моральної відповідальності за свою поведінку і вчинки не тільки перед іншими людьми, але й перед самим собою. Так, знайомство учнів з певними правилами і обов'язками допомагає дитині «підкорити свою волю закону (порядку)». Виконання обов'язку викликає в душі радість, спокій, почуття задоволення, а порушення – супроводжується невдоволенням собою і тривогою. Одним із засобів виховання «почуття морального обов'язку» педагог уважав розумне керівництво з боку вчителя і ретельно підібрані численні вправи.

Важливе місце в процесі формування особистості відводив С.І. Миропольський і розумовому вихованню. На його переконання, елементарне розумове виховання повинно сприяти переходу від хаотичних вражень, емпіричного сприйняття зовнішнього світу, до ясних уявлень і чітких понять. Слід так організувати навчально-виховний процес, зазначав педагог, щоб результатом освіти в широкому сенсі стало оволодіння дітьми знаннями,

розвинуті здібності, навички, любов до праці, свідоме підкорення вимогам дисципліни, прагнення до самоосвіти, інтерес до предмету.

У контексті сучасності актуальним є позиція С.І. Миропольського щодо виховання здорової повноцінної особистості. Фізичне виховання С.І. Миропольський розглядав як «багатогранний процес організації активної рухової діяльності, яка спрямована на зміцнення й розвиток фізичних сил і здоров'я, формування санітарно-гігієнічних навичок і звичок» [2, с. 135].

У численних роботах «Народна школа за ідеями Коменського» (1873 р.), «Учитель і виховуюче навчання» (1890 р.), у статтях «Із шкільного життя», «Не зівай» (1873 р.), «Гімнастика в народній школі» (1876 р.) С.І. Миропольський не тільки підкреслював важливість розвитку рухових навичок і вмінь, а й указував на взаємозв'язок фізичного виховання з моральним і трудовим, довів, що саме в чітко організованих видах діяльності: грі, праці і фізичних заняттях, гімнастиці відбувається всебічний розвиток і зміцнення дитячого організму.

Водночас, педагога хвилювало й питання формування у школярів культурно-гігієнічних навичок (звичка до порядку, чистоти, акуратності), дотримання санітарно гігієнічних вимог у школі (попередження розумової втоми, перевантаження, переключення уваги, провітрювання класу, ведення уроку спокійним голосом, врівноважено тощо). Показово, що педагог не тільки обґрунтовував теоретичні ідеї, висловлював конкретні пропозиції, а проаналізувавши відомі на той час методики з фізичного виховання, розробив для вчителів народних шкіл програму гімнастичних занять для дитячого і юнацького віку (за Куртманом), а також «Гігієнічні правила», «Курс гімнастичних ігор для малолітніх дітей під відкритим небом і в кімнаті», «Курс гімнастичних вправ для дітей старшого віку» тощо.

Погляд на дитину як на активного члена суспільства, спонукало С.І. Миропольського пов'язати її готовність до праці (позитивне ставлення до праці, сформованість звички до праці) з міцністю держави і власної долі. Визначаючи працю як необхідний виховний засіб, педагог звертав увагу вчителів і батьків на необхідність її «розумної організації»: врахування посильності, включення елементів гри, виконання різноманітних видів роботи

із самообслуговування, допомога старшим членам сім'ї, показ зразків виконання доручень, своєчасна порада тощо.

З метою створення міцної основи формування працелюбства, С.І. Миропольський радив пояснювати дітям, що праця дана людині Богом; працею «засіяна» земля; праця зміцнює сили людини, оберігаючи її від празднощів – матері пороків; праця виступає в ролі джерела матеріального благополуччя; працювати слід не тільки для себе, а й для близьких; праця зближує людину з природою, сприяє зміцненню здоров'я; в основі праці лежать морально вольові чинники: спокій, гідність, добросовісність, терплячість, обережність, відповідальність, самостійність, радість тощо.

Заслугою С.І. Миропольського, на наш погляд, є і визначення місця естетичного виховання у системі підготовки майбутнього громадянина. Особливу роль естетичного виховання у формуванні особистості педагог пояснював тим, що саме воно повертає людину до світу прекрасного, допомагає повніше зрозуміти прекрасне в оточуючому світі, оцінити творіння справжнього мистецтва, облагороджує народ, розвиває в ньому свіжі, здорові інстинкти, привчає його відвертатися від усього «брудного й грубого». Під естетичним вихованням педагог розумів процес формування у людини здібностей сприймати і вірно розуміти прекрасне, а також розвиток естетичних смаків, ідеалів, почуттів. Внесок С.І. Миропольського в розробку питань естетичного виховання полягало у

- введенні до наукового обігу категорій «естетичне сприйняття», «естетичні потреби», «естетичні почуття», «естетичний ідеал», «естетичні нахили і задатки». «естетичний смак»;

- визначенні комплексу засобів естетичного виховання (хоровий спів, живопис, релігійне і світське читання, музика);

- накресленні напрямів естетичного виховання: використання краси церковного богослужіння; різних видів мистецтва; заохочення дитини до природи; знайомство з історією розвитку народної художньої творчості в живописі, музиці, архітектурі;

- підготовці й виданні підручників, рекомендацій, монографій з естетичного виховання, зокрема: «Про музичну освіту народа в Росії і Західній Європі» (1882 р.), «Музична грамота для всіх. Підручник співу для народних шкіл» (1901 р.), «Навчання співу в народній школі» (1877 р.);
- доведенні психолого-педагогічного, національного, практичного, художнього і світського значення естетичного виховання.

Зазначимо, що системою виховання С.І. Миропольського передбачено також доцільність економічного, екологічного, правового виховання в початковій школі, що було для тогочасної шкільної практики авангардним.

На переконання С.І. Миропольського, розроблена система виховання в народній школі буде ефективною за таких умов: побудови навчання й виховання на засадах християнської моралі; «розумної» організації шкільного життя; майстерності вчителя, сформованості в нього морально-вольових і професійних якостей; взаємозв'язку школи, сім'ї і суспільства.

Педагог стверджував, що виховання має починатися з дитинства і ґрунтуватися на вірі. «По́за вчення Спасителя, - писав він у роботі «У чому наше завдання», - істинне виховання неможливе. Церква і релігія – це єдиний вірний спосіб, фундамент дієвого виховання» [2]. Тому навчання і виховання, підкреслював С.І. Миропольський, повинно бути пронизане заповідями «Вітхого Заповіту» і «Євангелії», бо дитинство – саме та благодатна пора для релігійно-духовних уявлень, вражень, впливів, виховання поваги до істини – охоронця морального характеру учня.

Високо оцінюючи роль школи у вихованні підростаючого покоління, С.І. Миропольський в роботі «Народна школа за ідеями Коменського» (1876 р.) наголошував на тому, що вона має бути й «розумно організована», тобто такою, що здійснює просвіту, формує майбутнє народу».

Підкреслимо, що під «розумною організацією» шкільного життя С.І. Миропольський розумів чіткий й умілий розподіл і планування навчальних занять, оформлення приміщень згідно з санітарно-гігієнічними вимогами, створення умов для дотримання дітьми шкільних правил, доцільне використання дисциплінарних заходів. Педагог справедливо зазначав, що

школа як і церква повинна бути побудована в живописному місці, привертати погляди як зовні, так і з середини; класи бажано мати просторі, світлі і чисті, на стінах розміщувати художні або історичні картини, портрети відомих людей, географічні карти, плани, орнаменти.

Високо цінував С.І. Миропольський і вчителя, визнаючи його особливий статус у процесі формування особистості дитини. У численних статтях педагога, що виходили друком у журналах «Народная школа», «Семья и школа», «Журнал Министерства Народного Просвещения» тощо, відображався досвід роботи вчителів, відомості про стан навчально-виховного процесу в школах, зміст порад учителю щодо його професійної підготовки.

Відводячи вчителю відповідальну місію у справі виховання, С.І. Миропольський висував до нього особливі вимоги: «бути майстром і творцем», «мати рішучий, твердий характер», «постійно підвищувати рівень самоосвіти», «уміти вести за собою», «оволодівати практичними і науковими відомостями», «уміти зацікавити учня», «постійно займатися фізичними вправами», «знати і любити дітей», «вивчати дітей», «стимулювати їх до діяльності» тощо.

Багаторічні спостереження за роботою вчителів, безпосередня викладацька діяльність дала змогу С.І. Миропольському визначити і описати в працях «Учитель народної школи» (1872 р.), «Самоосвіта вчителя народної школи» (1872 р.), «Характеристики» (1876 р.) типи вчителів, стилі їх роботи, результати діяльності, залежність характеру учня від характеру вчителя. Крім того, педагог один з перших у вітчизняній педагогічній науці дав літературно-педагогічну характеристику вчителів, вказавши на ті типи характеру останніх, яким не рекомендується працювати в школі («розсіяний», «блazenь», «ледар», «самолюбивий»).

Наполягаючи на роботі лише знаючих і здібних учителів, С.І. Миропольський наголошував на необхідності спеціальної їхньої підготовки. З цією метою пропонував проводити літні педагогічні з'їди вчителів, організовувати педагогічні курси при гімназіях, училищах,

учительських семінаріях, практикувати роботу майбутніх педагогів поруч з наставником тощо

Отже, професійні знання, досвід учителя, його моральне обличчя, особистий приклад сприяють, на переконання С.І. Миропольського, вихованню дитини.

Водночас, живий моральний зв'язок, необхідний для вирішення основних виховних завдань, С.І. Миропольський вбачав у єдності школи і сім'ї. Розглядаючи сім'ю як перший виховний інститут, в якому закладаються основи релігійно-морального, фізичного, розумового, трудового, естетичного виховання дитини, педагог наполягав на доцільності тісного взаємозв'язку її зі школою. Такий зв'язок, згідно з рекомендаціями С.І. Миропольського, на практиці повинен набути різних форм (індивідуальні бесіди, відвідування учнів удома, сумісні педради батьків і вчителів, недільні школи, вечірні класи для батьків, проведення свят), щоб забезпечити ефективність навчально-виховного процесу.

Висновки. Таким чином, аналіз творчо-педагогічної спадщини С.І. Миропольського свідчить про розробку педагогом цілісної системи виховання особистості, що включала чітке визначення мети, завдань, принципів, змісту, форм і методів виховання, а також умов його ефективності. Внесок С.І. Миропольського в розробку проблем виховання полягав не тільки у визначенні основних понять, категорій, напрямів виховної діяльності школи, а й у науково-методичному забезпеченні виховного процесу (підготовка рекомендацій, порад, підручників, посібників тощо).

Література

1. Миропольский С.И. Воспитание и начальное обучение, руководство для сельских учителей и матерей, 1870 / С.И. Миропольский // Журнал Министерства Народного Просвещения. – 1871. – № 153. – С. 103-108.
2. Миропольский С.И. В чем наша задача / С.И. Миропольский // Наша начальная школа. – 1873. – Т 1. – 46 с.
3. Миропольский С.И. Гимнастика в народной школе / С.И. Миропольский // Семья и школа. – 1876. – № 1. – С. 38-45.

4. Миропольский С.И. Дидактические очерки / С.И. Миропольский. – СПб. : Изд. И. Скороходова, 1890. – 72 с.

5. Миропольский С.И. Музыкальная грамота для всех / С.И. Миропольский // Учебник пения для народных школ. – СПб., 1901.

6. Миропольский С.И. Теория и практика в воспитании / С.И. Миропольский // Журнал Министерства Народного Просвещения. – 1871. – № 157. – С. 1-29.

7. Миропольский С.И. Школа как сила экономическая / С.И. Миропольский // Семья и школа. – 1874. – № 10. – С. 101-106.